

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

4. Նոր Ալբանարան պատկերազարդ. պատրաստեց Կ. Վ. Պալապան. գրատոսն Մամուրեան. Իզմիր, 1898. — Սկսինք գրախօսական ակնարկները՝ Նոր Ալբանա-րանով, որու միակ առանկութիւնը պիտի լի-նէր (եթէ սակաւ մ'աւելի խնամք տարուէր) պատկերազարդ լինելն ւ իրիւ մասանց բաժ-նուած է գրքոյին. առաջինն՝ 17 էջերէ կազ-մուած, երկրորդն՝ 5 էջերէ, Չըմբոնեցի թէ ինչո՞ւ բնական կարգաւ դրուած չեն բազա-ձայնք, ինչպէս նա և մանկերն ըստ կարգի ձայնաւորաց ։ ինչո՞ւ զարձեալ մանկանց մտքին մէջ սկիզբէն յատկապէս հայերէն անունները չի դրոշմեց, փոխանակ Մարի (էջ 5), Ալիա (էջ 9) աղաւաղ անունաց ։ Խօսքերն կրնային աւելի ընտրանօք դրուիլ, ինչպէս նաեւ պատկերք, և զգուշանալ կրկին րնելէ նոյնները ։

5. Աշխարհագրութիւն օսմանման կայս-րութեան տարրական նախակրթարանի բարձր. զասընթացք, Ա. տարի. Դ. Խաչկոնց. Կ. Պոլս. տպար. Ն. Կ. Պէրպէրեան. 1898. — Ամենայն ինչ որ նորութիւն է՝ ընդու-նելի է, մանաւանդ երբ զգայի զատարկ մի լեցնէ այն. — այսպիսի է ներկայ մատե-նիկս ։ Հեղինակն արդէն ծանօթ է Ռիչարսկի մէջ հրատարակած յօդուածներով, որոց մէջ կը ցուցնէ տեսակ մի հմտութիւն ամէն բա-նի, որ եթէ աւելի խորունկ լինէր, անշուշտ համայնագետ անունը պիտի չի դասնայինք տալ իրեն ։ Գիրքն երեք մասանց բաժնուած է. ա. Եւրոպական Թուրքիա, բ. Ասիական Թուրքիա, գ. Օսմ. պետութեան Արիւնիւն մէջ ունեցած երկիրները. վերջինս հազիւ 1 էջ է ։ Թեա իւրաքանչիւրին վերայ ընդհանուր կերպով բնական, անտեսական, ազգագրա-կան և քաղաքական տեսութիւններ ընելու, կ'անցնի առանձին կուսակալութեանց վերայ խօսելու, որոց մասին նոյնպէս առանձին կա-

րեւոր տեղեկութիւններ կու տայ, և իւրաքան-չիւր զլիւռն վերջը Հայաքաւան (ընչ մը խորթ է) ու հրահանգ կը դնէ, ի դիւրութիւն ուսուցչաց և ի վարժութիւն սուսնողաց ։ Գրքուկին ա-ռանկութեանց վերայ չուզելով աւելի ճոխա-նալ, կ'անցնի մի քանի դիտողութիւններ ընել՝ զորս լսելու յօժարամիտ կ'երևի հե-ղինակին ։ Առաջին պակասը՝ որ աչքի կը զարնէ՝ այն է, որ գրեթէ ոչ ինչ տեղեկու-թիւն չենք գտներ մեծ, հին և պատմական յիշատակներով լի քաղաքաց վերայ. օր. Իզմիր (Նիկոմիդիա), ոչ բնակչաց թիւը կայ, ոչ մերձակայ ս. Պանտալէոնի նշանաւոր ուխտատեղին, և ոչ իւր փայլուն անցելոյն աղօտ յիշատակութիւն մի. այսպէս աւուրնք Պրուսա, կը գտնենք միայն քաղաքին բնակ-չաց թիւը, դիրքը և զլիւսաւոր արտադրու-թիւնը. այլ չի յիշուի բնաւ թէ 70 տարին աւելի (1825—1853) Օսմանցւոց մայրաքա-ղաք եղեր է. նոյնպէս զլիւսաւոր շէնքերու, վաճառականութեան, արուեստից և ուսումնա-կան զարգացման մասին ոչ մի յիշատակու-թիւն չենք գտներ. այսպէս նաեւ Էնկլիւրի (յէջ 66—67) կամ Ասքարա (էջ 67) կամ Էնկարէ (էջ 43) քաղաքի մասին բոլոր տե-ղեկութիւնն է՝ « վաճառքի կեդրոն » — չա-փազանց լակոնաբանութիւն ։ Թէջ 46, Իզմի-րի Տնտ. տեղ. առջեւ դրուած է՝ « Իզմիտի օսմանագը 6 զազայի բաժնուած է » և այլն ։ Թէջ 56, Գուսուսի-Շէրիֆի Տնտ. տեղ. առ-ջեւ կը դնէ. տեղ Սուրիա. կը նայինք Սու-րիայի Տնտ. տեղ. կ'ըսէ. « Սուրիայի կու-սակալութիւնը բաժնուած է 4 օսմանագի » — աստ այս տեղեկութիւնը անտեսական կը դառնայ, մինչ ուրիշ ամէն տեղ քաղաքական է ։ Երուսաղէմ քաղաքի մասին՝ անցեալ է նոր ժամանակաց՝ արուած ամենակարեւոր տեղեկութիւնն է, Հայոց այն տեղ ս. Յակոբ Վանք ունենալն ։ Թէջ 62, Էրզրումի կու-սակալութեան մէջ. Թորքթառ, կ'արտադրէ պտուղ ։ — Բնչ պտուղ, անուն չունին ։ Ներքաւաքային բառը, որ գրեթէ ամէն իշի մէջ կրկնուած է, Բնչ մտքով դրած էք, պ. Խաչկոնց. բառական չէ՞ր ցամաքային, և եթէ սակաւ մի աւելի ներքեր գտնուի քա-ղաք մի, որիչ նէր մ'այլ պէտք պիտի լի-

նի աւելցնել: Յէջ 33, լաւագոյն չէր ըսել կորորոսաց լեռնաշղթայ՝ փոխանակ Գրգասկա-
մի: Յէջ 64, վերպակեալ կը շփոթուին խոս-
քեղ (խառնէջ) ընդ խորհի՜ (որ զատ է ի
խորհրդեզ գիւղէն) առանի, ինչպէս նաեւ գիւղն
Հացեկաց (ծննդավայր մեծին Մեսրոպայ)
Աշտիշատ գիւղին հետ: Յէջ 65, Բաղաթ ըով
կ'աւելցուի, « ուր ժայռի մը կրքեամ ս. Մես-
րոպ գտաւ, կ'ըսեն, մեր այլուքենը »: մարդ
ինչպէս ապշած կը չնայ այսպիսի առասպել-
այոց տեղեկութեան մի առջեւ: Վերջնոյս
նման ուրիշ յապաւելի մասեր կան, որոց
փոխաբեր կրնան զրուիլ համառօտելի վերջ յի-
շուած կարեւոր տեղեկութիւնը, առանց բնաւ
ստուարացնելու զբերին բանալը: Սակայն
ամբողջութեան մէջ նկատելով՝ բաւական լաւ
զատադիբը մ'է, և աւելի շահեկան պիտի ըլ-
լայ՝ եթէ ի նկատի առնուին եղած դիտո-
ղութիւնը:

3. Մովսէս խորենացու Հայոց Պատմու-
թիւն. աշխարհաբար քարգմանեց և շոտա-
բանեց խորէն եպսկ. Ստեփանէ. (ճիմնովի
սրբագրւած և ուղղւած, աշխարհաբար Բ
սպագրոսարիւմ) և. Պետերբուրգ. Բ. Լիբեր-
մանի տպարան. 1898: — Ընկերքնի ճննա-
դատութիւն մի չէ, այլ պարզաբար հարեան-
ցի տեսութիւն մի, ինչպէս յայտ է և վեր-
նագրէն, ըսնի որ առաջին հրատարակու-
թեան առթիւ եղան արդէն « բանիմաց ճննա-
դատութիւնը »: Նախ սուրբախկցութիւննիս կը
յայտանենք սրբ. Թարգմանչին՝ իւր սննեցած
անօրինակ յովոգութեան համար, և յուսանք
ներողամիտ լինի մեր մի բանի դիտողու-
թեանց: — Զորս գլխաւոր մասերէ բաղկա-
ցած է բոլոր գրքերն. ա. Առաջաբան, գ—ձր
էջ. Բ. խորենացոյ բնագրին թարգմանու-
թիւնն, 1—326 էջ, Գ. Դրանթութիւններ
(868 թիւ) մանր գրքով, 327—502 էջ.
Դ. Յաւելուածներ, 503—557 էջ. Սկսիք
Առաջարկանք:

ա. Բուն յառաջաբանն առաջ կը դնէ
« Մի խօսք մեր նոր ընթերցողներին », յորում
կրկին տպագրութեան պատճառը կը բացա-
տրուի, գոհութեամբ կը յիշուին նախկին հրա-
տարակութեան ճննադատաց, զորքի և գրակա-
նութեան առաւելութեանց մասին կը խօսուի:
Առաջին էջերէն բացայայտ կ'երևի թարգ-
մանչին չափազանց՝ գրեթէ պաշտելու չափ՝
յարգանքը առ խորենացին, զոր անտարա-
կոյս պիտի չախորժին ճննադատը. նոյն շերմ
խանդը կը զգանք և Արճանին մէջ, որուն տա-
ղաչափութիւնը պիտի զատապարտուէ անշուշտ
Մուսայից յարգող մի: Յէջ 64—65 առաջա-
բանին, — որ առաջին տպագրութեանն է՝
« սրբագրւած և լրացրած », — նոր յաւե-
լուածով մի կը բացատրուէ ճշմարիտ ազգա-
սիրութիւնը, և թէ « երեք անգամ միայն,
հազարաւոր տարիներ ընթացելով, գոհացու-
թեամբ յայտնվեցաւ Հայկական հանճարը. »
Ե. Ժ. և ԺԲ. գաբրիւմ (բուն Հայաստան,
նում, էջիկիկայում, և վենետիկ և վիեննայի
Միխիթարեան վանքերում)՝ ԺԲ. գաբր հան-
ճարեղ մեծ Միխիթարի եռանգով և Միխիթա-
րեանների գործունէութեամբ Հայութեան վե-
րածնդի դար զարձաւ, զբաւանական պատ-
մական երկերի հրատարակութեամբ », և այլն
(յէջ 66). բայց անուշին հետ կը խառնէ
նա և կոծու, պարսկաբանելով « Միխիթարեան
Հայրենի ոմանց կրօնամոյսութիւնն » (՝), զոր
և « փակագծի մէջ կ'առէ » խօսքը մեղմելու
համար անշուշտ: խորենացոյ ճննդեան թաւա-
կանը, 1889ի տառապանքին մէջ (յէջ ԻԳ),
370ին դրեր էր. մինչ երկրորդիս մէջ կ'ուղ-
ղէ զայն և կը դնէ 400ին միջոցները (յէջ
լա), զոր թէ և կարելի չէ բոլորովին ստոյգ
համարել, այլ աւելի հաւանական է, — ենթա-
դրելով միշտ եթէ Մովսէս Ե. դարու հեղինակ
է, — որուն համամիտ թուի և Ն. Բիւզանդա-
ցին՝ Գաբաշեղ նոյն իշխն մէջ, ցուցնելու
համար՝ թէ Մովսէս չէր կարող ս. Սահակ
պարթևի Թարգմանիչ և գրիչ լինել, Գրիգոր
սարկաւազապետի վկայութիւնը մէջ կը բերէ,
չգիտեմ ինչպէս՝ Զ դարու գրիչ համարելով

1. Զ. Ղ. Ալիշան այս գիւղիւ համար կ'ըսէ,
թէ « Թուի շինել Հոսեանն աւան՝ շինեալ է
հնգկալարմ քրմաց Գեմեարի և Գիտանայ »:

դինքը, մինչդեռ այդ հեղինակին ժամանակն անծանօթ է մեզ: Եթէ յերաւի այդ ստոյգ լինէր, քան զայն աւելի քիչ զօրաւոր վկայութիւն կրնար լինել ընդդէմ պ. Կարէրի և իրեն կուսակցաց. մինչ, ըստ իս, այդ վկայութիւնն իսկ՝ չափազանց նպաստաւոր խոսքնացոյ՝ կուսկածել կու տայ թէ դա (Գր. ստրկաւազարեա) ամենէն կանոնա է դարձն յառաջ չէր կրնար լինել: Յէջ 19, բարոյութիւն տարօրինակ կարծիք կը յայտնէ Թարգմանիչն խորենացոյ պանդխտութեան ժամանակի (30 տարի) և վերադարձի (466—467 թ.) մասին, հաստատուած, իւր գրքին վերջը նոր հրատարակած Ջ. Յաւուրմանի վկայութեան վերայ որ ոչ մի պատմական և ժամանակագրական արժէք չունենալէ զատ, կոյտ լի՝ ամէն տեսակ զրիպակներու և հակասութեանց, զոր՝ չ՝ զիտէ՝ սր տիրացուն գրեր է: Այդ վկայութեան համեմատ, խորենացին «Քաղկեդոնի ժողովից (451 թ.) մի տարի յետոյ՝ Դատիթ Անյաղթի Հետ Պոլսի եկեր է», և այն տեղ 15 կամ 16 տարի կեցեր է, — զի վերադարձը 466—467 թուականին կը դրուի, — մինչ խորենացոյ գրածն իսկ յայտնի է՝ թէ սրբայի կը փութայր նա վայր. կեանք մի յառաջ Հասնիլի ի հայրենիք¹: Հին յառաջաբանին մէջ դրած էր անոր վերադարձը 441 թուականին, որուն կը համաձայնի նաեւ Ն. Բիւզանդացին, որ կը քննէ զայն ի կէս 440 տարւոյն²: Գալով Խորենացոյ պատմութեան գրութեան ժամանակին՝ նոր յառաջաբանին մէջ՝ սկսելու ժամին ոչինչ չըսեր, այլ միայն գործոյն վերջանալը կը քննէ 480 թուականին. մինչդեռ հնոյն մէջ՝ սկզբնաւորութիւնը դրեր է 460ին, հետեւելով Ն. Թովմատեոյի³ և Հ. Յ. Գաթրոնեանի⁴ կարծեաց, զորա հաւանական չը համարելով Ն. Բիւզանդացին՝ մերձաւորապէս 486 տարւոյն կը դնէ, իսկ Գ. զրոց

աւարտիւր յամին 490¹: Ըստ այսմ՝ հարկ կ'ըլլայ Մովսիսի մահը շատ աւելի ուշ քան 487 (ըստ Բ. ապագրութեան) և 490 (ըստ առաջնոյն) թուականները, և մինչև իսկ մասնել 500-ի սահմանին մէջ, եթէ ընդունինք Նորայրի փաստերը²: — Եւ խորենացոյ գրութիւնները յիշելով, կ'ըսուի. «Մովս. խորենացուն են վերագրում և ճշմարտագոյն վարդապետի խորհրդայն» Թամին 1889, Հ. Բ. Մարգիսեան բաւական համոզիչ փաստերով հաստատեց թէ այդ ճշման կարեւր է որ Մովս. խորենացոյ ըլլայ, այլ Ը-ի դարու մէջ ապրող մասնագործի մի գործ, զի շատ հաւանական էր փոխառութիւնը են Յ. Դամասկացոյ (Ը դարուն) համանուն ճառէն³: — Եւ ի, Միտրանի կարծիքը կը հաստատուի Խոր. Գ. զրոց մասին, Թ. Արծրաւոյ խօսից բանագրակ մեկնութիւն մի տալով. զի նաև կ'ըսուի թէ «ձեռագրի մէջ Գ տառը դիւրաւ կարող էր օրինակող շփութիւն Գ տառի հետ»։ այս, եթէ ի սկզբան տառով նշանակուած էր բառն և ոչ թէ ամբողջ գրեթով. և ինչպէս կարելի է որ այդ շփութիւնն մտն գտած լինի ամենայն ձեռագրաց մէջ՝ առանց բացատրութեան. դարձեալ, Գ և Գ տառից նման՝ չէին կարող դիւրաւ շփութիւն ի և Յ նախդից, որք պէտք էին դրուի ի հարկին այդ երկու տառից միոյն առջեւ: Երկրորդ կ'առաջարկուի երկեցունց բառն, որ ի ապագրութեան է. Պոլսոյ (1852) երկեցունց սրբագրուած է. սակայն և այդ անտուր երկեցունցն կասկածել կու տայ թէ պէտք էր ի սկզբան երկեցունց եղած լինէր, և յետոյ յօրինակողաց ներս մտնուած կ'զիրն՝ Եթէ չընդունինք Գ գիրը կամ ա և է յաւերած մի, ինչպէս մեկնել ապա Թ. Արծրաւոյ «խոսաբանեալ պատմութիւն» բացատրութիւնը, և թէ ուր «գրեալ առանդեցաւ մեզ այս» երեք գրերուն մէջ, զոր մենք չենք

1. Մ. Խոր. Գ. Գ. Գ.
2. Քենաւեր. անդ. լէջ 10, 11:
3. Storia di M. Corenese, Venezia 1880, VI.
4. Որ կը դնէ զայն յամ 460—470. Տիեզեր. պատմ. Ա. Վիեննա, 1848. էջ 74.

1. Քենաւեր. անդ.
2. Անդ. լէջ 19—21:
3. Բ-Վ-Ա. 1889. լէջ 308, 353. «Մ. խորենացոյ կարծեցեալ վարդապետի ճառն և Յ. Դամասկացի յա»

գաներ:— Յէջն ծա—կը, կը խոսուի խորհնացոյ պատմութեան աղբիւրներուն վերայ, բաւական նոր յաւելումներով, որոց մէջ ի հարկէ գլխաւոր տեղը կը գրաւեն Մար—Աբաս կատինայի գոյութեան և զրութեան մասին յաւելած խնդիրը, յիշուելով նաև 1896 թուականի Մարիբասայ մի քանի հատուածոց գիտն, որ «դրականապէս հաստատելով Մար Աբասի քայտութիւնը, ծուխ և փոշի է դարձնում զանազան բազմաթիւ պոռոտախոսութիւններ Մ. խորհնացոյ անկեղծութեան և ճշմարտութեան մասին» (էջ 49)։ Գափաքելի, բայց մի թէ և յուսալի։ Նոյնպէս յէջ 55—դր, կը յիշատակուի այն ամէն խնդիրը կամ զրութիւնը, որը եղան խնդր ու դէմ խորհնացոյ անձին և զրութեան այս վերջին տարիներուն մէջ։ Հեղինակն, թէ և իւր կողմանէ մէջ չի բերեր ոչ մի փաստ կամ ապացոյց, այլ յայտնի կ'երեւի թէ խորհնացոյ ջիւղմ պաշտպաններուն է։

Բ. Յետ յառաջբանին՝ կ'արժէ որ ակնարկ մի տանք նաև Մանօրոպեանց, որոց մէջ նոր յաւելումներ եղեր են 52ի չափ, որպիսիք են 8 (մեծ մասամբ), 13, 14, 30, 53, 64, 104, 117, 132, 212, 219, 226, 349, 482, 495, 534, 549, և այլն, թիւերն։ շատը եւս փոփոխուած և սրբազրուած են, ինչպէս օր. 16, 54, 173, 174, և այլն։ — Դրանք 24, «Երգարանը բանաստեղծ» խօսքը կը բացատրուի իբրեւ «բերանացի երգարաններ», որ սխալ է։ աւելի ճիշդ է թարգմանել «պատմական երգեր», ինչպէս հասկցեր է Ֆետտեր. զի «բանը» բառով յաճախ կ'իմանայ խորհնացին «պատմութիւն» * — Դրանք 33, «հաւ առնելով, տեղեկութիւն առնելով թարգմանեցիք, կ'ըսուի, Միաբանի բացատրութիւնը ընդունելով»։ «հաւ առնել» կը նշանակէ «սկսիլ, սկիզբն առնել» և նոյն է «հաւել, հաւանայ» բայերուն հետ, որ երբեք «տեղեկութիւն տալ կամ առնուլ» չեն նշանակեր, ինչպէս յայտ է իրենց գործաւ։

Ժուլիենէն¹, — Դրանք 95, Յարալէզներու մասին խօսելով, որոշակի բացատրուած չէ թէ ինչ աստուածներ էին դրա, և հայք ուսուի՝ առեր էին այդ աստուածներուն պատօնը։ Այնցեալ տարի պ. 4. Բասմալեան հմուտ յօդուածով մի ցըցուց, թէ այդ աստուածքն ուրիշ բան չեն՝ բայց Ասորաբաբլացոց Մարդոնի աստուածն՝ իւր շրջա հետեւորդ շներով, որոց պաշտօնն անցնելով Հայոց, փոխանակ իրենց բուն անունն՝ իրենց կատարած զործողութեան պատճառով յետոյ Յարալէզը կոչուած են²։ — Չարմանայի չէ՞ որ գեւ կը յիշուին, 156 ծանօթութեան մէջ՝ Ռոսսէի տուած Իճըօլ-յի մեկնութեան մանա ծագրական մեկնութիւնը, որը ամենաին գիտական արժէք չունին։ — Դրանք 173, խորհնացոյ «կուռի Արամազդ» բացատրութեան՝ պ. Գրիգորի խալաթեանց տուած մեկնութիւնը կ'ընդունի իբրեւ յայտ. պէս կը մեկնէ նաև գիտնականն Գեղեղի իւր իշխարանաբեան մէջ³։ — Դրանք 175, յիշուելով Բաշլամ, փակագծի մէջ գրուած է՝ իբր շուշալաթաթիւն անուան, «Բարշաթեպէ ասորի լեզուով նշանակում է արեգակի որդի»։ և յետոյ ի ծանօթ. 295, «Բարշաթին — ասորիէն նշանակում է արեգակ»։ Ասորերէն շեմէ (ܫܡܝܐ) կ'ըսուի արեգակն, իսկ շաւի կամ շմաիա (ܫܡܝܐ) կը նշանակէ երկինք. որով, ըստ հաւանականագոյն կարծեաց գիտնոց, «Բարշաթին» կը համեմատի արամական ձեւին «Բաալ-շամին» զից, որ կը նշանակէ «տէր կամ աստուած երկնից», զոր կը պաշտէին Ասորիք և փիւնիկեցիք⁴։ — Դրանք 332, թարգմանիչն կ'ընդունի տալ կաւին խորհնացոյ տուած «Արգար» անունն երեւակայեալ աստուգաբանութիւնը, իբր թէ

1. Հմմտ. Ֆետտեր, Հայկ. աշխատ. Վիեննա, 1898, էջ 129, Ժանթ. 1։

1. Հմմտ. Հայկագեան քառաբան. «Հաւ առնել, հաւել»։ Տեա նաև հ. Գ. Տաշեանի կարծիքը. Հանդես ամսօրեայ, 1898, Մայիս, էջ 133։

2. Բաշլամ, 1897. Նոյեմբեր. 529 էջ։

3. Հետագոս. հայ դիցար. Վենետիկ, 1897, էջ 132-133։

4. Անշ. էջ 67-73։

« աւագար » , յետ ցուցման պը . կարբիերի՝ թէ Արգար (աոր . ۳۰۱) կը նշանակէ « կաղ » : — Դրան . 482 , խորենացոյ զրքի գրութեան ժամանակի մասին նոր կարծիք մի կը յայտ . նուի , իբր թէ « Մովս . խոր . պատմութիւնը գրուած էր 451 թուից առաջ , նախ քան Քաղկեդոնի ժողովը » . և այս բոլորը կը հե . տեւցուի « մերոյ հաւատոյս գաւանեալ » բա . ցատրութենէն , զոր կ'ընէ խորենացին (Բ . Հ) խոռոչըւտի քրիստոնեայ դառնալը պատ . մելով : Բոյորովին տարօրինակ և անընդու . նելի է այդ կարծիքն , քանի որ անմիակէի է թէ խորենացին իրեն իրեւ աղբիւր գոր . ծածեր է՝ Կորեան գիրքը , որ գրուեր է յամն 445—448 . բայց որ մեծն է , օգտուեր է նոյնպէս Դ . փարպեցոյ պատմութենէն , որոյ գրութիւնը կարելի չէ գնել նախ քան 485 տարին , յորում հաստատուեցաւ Նուարսակի դաշն և վահան մարզպան եղաւ : — Դրանով . 531 , տարակոյս կը հանուի զեւ « արիողա . կան բառին ծագման մասին , « զուգէ կարգա . լու է արիական » կ'ըստի , թէ և կ'աւելցուի անմիջապէս « կամ՝ գոռգէ լատին . *Lariolus* կամ՝ *ariolus* բառի տառադարձութիւնն է » . ոչ գոռգէ , այլ իրօք լատ . *hariolus* կամ՝ *ariolus* բառին տառադարձութիւնն է , որ առ . նուեր է Սեդրեստորսի վարդէն՝ : — Նոյնպէս 578 ծանօթութեան մէջ կ'ըսուի , թէ « Յա . կոր մօրենցին՝ Գր . Լուսաւորչի հօրեղորդին էր » . այս սխալ տեղեկութեան աղբիւր եղեր են՝ Չենսք Գլակ և Մոփերայ ի՞նչ հաս . « վարք » . Յակորայ՝ գրութիւնն , որք սակայն « հօրաքեւորդի » կ'ըսեն և ոչ հօրեղորդի : Պր . Գրիգոր Խալաթեանց , իւր հմուտ « Չե . նոր Գլակ , համեմատական ուսումնասիրու . թիւն » գրքին մէջ (էջ 41—44) ցըրուց այս ազգակցութեան սխալ և անհիմն լինելը , որու մասին բնաւ ոչ մի յիշատակութիւն չկայ ոչ փառապատի , ոչ խորենացոյ և ոչ յետագայ հայ պատմչաց մէջ : — Ա տպագրութեան 738

ծանօթութեան մէջ՝ ա . Գրոց առաջին ան . զամ՝ յատորերենէ թարգմանութեան թուա . կանը գրուած էր 311 , որ ակնյայտնի տպա . գրական վրիպակ է . բայց զարմանալի է որ նոր տպագրութեան մէջ եւս , ծանօթ . 738 , նոյն վրիպակը մնացած է առանց ուղղուելու , որ պէտք է լինի 411—412 : Ասոնց նման կան ուրիշ զիտելի բաներ եւս , զորս զանց կ'ընեմ՝ մէջ բերել մի առ մի : — Այսու չի միտուիր սակայն թէ գեր . թարգմանիչն ընդարձակ հմտութիւն ցոյց կու տայ ծանօ . թութեանց մէջ , որոնք կը պարզեն բնագործն շատ միջին կէտեր . և ըստ կարի օգտուեր է այն բոլոր աղբիւրներէն , որոնք կրնային ծառայել իրեն ուսումնասիրութեան : — Յասեղաւածն , իրեն վրայ չեմ ուզեր երկարել խօսքս , զի այս մասն բացի մի վերջին գլխէն (Յաւելուած Զ) ուրիշ նորութիւն կամ տարբերութիւն չունի առաջին տպագրութենէն : Այլ Զ յաւելուածն իսկ բոլորովին նորութիւն չըսուիր , քանի որ նախ՝ արդէն յառաջագոյն հրատարակուած է եղեր յամն 1638 Զուգարի մէջ . և երկրորդ՝ Հ . Գարեգին վ . իւր Հայկ . հին դպրատեան պատմութեան¹ մէջ կը յիշատակէ այդ գրու . թիւնը և մանր հատուածներ եւս մէջ կը բերէ անտի : Դարձեալ , ինչպէս կանխաւ քննը , այդ գրութիւնն ճիշտ պատմական արժէք չունի , պարծենկոտ և հակառակասէր ողբով գրուած լինելով և լի պատմական վրիպակներով : Անցնինք արդ հարեւանցի ակնարկ մի եւս տալ թարգմանութեան և լեզուին , և այնու կնքները խօսքերնիս :

գ . Բաւական է բաղդատել նոյն իսկ էջ մի անգամ , տեանելու համար թէ՛ որքան տա . բերութիւն կայ հին և նոր թարգմանութեանց մէջ . հինն սակաւ մի ճապաղ , թոյլ , մէջ ընդ մէջ բացատրութեամբք և զփուարն . թեւնլի է . իսկ նորն ընդհանրապէս համա . ոտս , ազդու , սահուն է . թէ և տեղ տեղ բնագործն այնքան հաւատարիմ , որ գրեթէ զրաբարէն չի տարբերիր . բռածներս հաստա . տելու համար մէջ կը բերեմ մի ո՛ր է հա . տուած .

1 . Հանդ . ամսոր . 1896 : Հ-կա . 303 : Ժա . հոթ . 8 :

2 . Հմմտ . կարբիեր . Նորագոյն աղբերք Մ . Խորենացոյ . Վիեննա . 1893 , էջ 3 :

1 . Էջ 315—316 . Վենետիկ , 1897 :

ԲԱՆԳԻՐ (էջ 85-86)

ՆՈՐ ԹԱՐԳՄԵՆ (էջ 28)

ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԵՆ (էջ 31)

Իսկ Բէլլն, յանդուգն է ան... Իսկ Բէլլն իր յանդուգն է ան... Իսկ Բէլլը իւր յանդուգն է ան...
նոսնի զորութեամբ ամբարշտին՝ անհունի զօրքով զառ ի վայր
որդէս յորձան ինչ սաստիկ ընդ վայր թափվող սաստիկ հեղեղի վազող ջրի նման շտապումէ
զառ ի վայր հեղեղի, փութալը պէս՝ շտապեց հասնիլ Հայկի հասնիլ Հայկի բնակութեան
հասանիլ ի սահմանս-բնակու... բնակութեան սահմանները, զո... սահմանները, դնելով իւր բոլոր
թեան Հայկին, ի սիրտ եւ ի մար... բաւոր մարդիկներ յոյժին եւ քա... յոյսը հզոր մարդիկներ արտել եւ
մին վստահացեալ արանց զ... Զութեանն ապաւինելով։ Այս... մարմնի վերա։ Այստեղ ուշիմ
բաւորաց։ Առաջ ուշիմ եւ խոհեմ տեղ ուշիմ եւ խոհեմ, քաջա... եւ խոհեմ հոկան, զանգուր մա...
սկայն, քաջազանգուրն եւ խալ... զանգուր եւ խալտակն հոկան, զերով զ... զաւարթ աչքերով, ա...
պակն, աւազարեալ հաւաքէ շտապելով ժողովեց իր որդիներ, բազումներմը հաւաքումէ իւր
զորդիս իր եւ զթոռուսն, արա իրն եւ թոռներին, քաջ եւ աղեղ... որդիներին եւ թոռներին, քաջ եւ
քաջ եւ աղեղնաւորս, թուով նաւոր թուով շատ սակաւ մար... աղեղնաւոր մարդիկներին, որ
յոյժ նուազունս, եւ զայլ եւս զիկներին, եւ իր ձեռի տակ եւ շատ փոքր էին թուով, եւ ուրիշ
որ ընդ իւրով ձեռամբ. հասա... զած ուրիշներին, եւ հասաւ աղի իւր ձեռի տակ եղածներին, եւ
նէ յեղ ծովակի միւս, որոյ աղի ջուր եւ մանր ձկներ ունեցող հասնումէ մի ծովակի ափը, որի
են ջուրքն, մանաւն ունեւով մի ծովակի ափը։
ձկունս յինքեան։

Որպի որ փոփոխուած է սրբապրումս է ա...
ոսթին թագմանութիւնը, այլ այնու հանդերձ
աչքէ վրիպեր են, — չի հաշուելով պ. Մալ...
խառնի նշանակածները Մշակի մէջ, — մի
քանի անհղիւթներ, որպիսի են հետեւեալքն,
Խոր. Բ. ԿԳ. «Որք է Կորճէից եւ որք է
մերով կողմանէս, զյառաջազունից ասացելոց
մտաւորաց վճենից եւ զարմից հայկազանց,
ոմանք ի յեկաց», որ է «Ոմանք կորճեղէն
եւ ոմանք մեր կողմերէն (երկրէն, գաւառէն),
այսինքն է՝ առաջուց մեզի գրացի ըսուած
վճեններէն եւ Հայկայ սերունդներէն, ոմանք
պլ ստարներէն»։ յէջ 168 Թարգմանուր է.
«Ոմանք Կորճէից էին եւ ոմանք մեր կողմից,
առաջադոյն մեր պրացի ասովս վճեններից,
որոնք պրացի եկած Հայկի սերունդներից էին»
ինչ կը հասկցուն «դրանց եկած Հայկի սե-
րունդներից»։ — Բնագրի «զոր ծանր, զօր
բազում յոյժ», եւ այլն, բացատրութիւնը կը
Թարգմանուրն «շատ մեծ զօրք, մեծ զօրք»,
(յէջ 96, 160). Լաւագոյն չէ՝ ըսել «շատ
զօրք, անթիւ կամ անհամար զօրք» եւ այլն։
— Խոր. Բ. ԿԳ. «Թապաաակեյն... ի մէ-
շերկեալս», որ է «Թարձակելով միջերկրեայ

աշխարհներուն վրայ»։ Թարգմանուր է «Թար-
ձակելով Միջերկրական կողմերի դէմ» (էջ
168). — Բ. Թ. «Չիքակն իւր... ձգեալ ի
հետեւակուց», որ է «Ոտքի վրայ կեցած կամ
գնալու միջոց նետելով իր նիգակը»։ Թարգ-
մանուր է, «Իր նիգակը... նտեալից ձգելով»
(էջ 93). — Գ. ԺԹ. «Հաճի ի գաւառին կար-
նոյ իրրեւ ի միջոցի շինել զքաղաքն արզա-
ւանդահող, շատաշուր եւ բերրի, իւր միջոց
վարկուցեալ զվայրսն, ոչ կարի ի բացեալ ի
տեղեացն», եւ այլն. այս պարբերութեան մի-
ջէն դուրս թողուած է «Իւր միջոց վարկու-
ցեալ զվայրսն» բացատրութիւնը, անշուշտ
անուշապրութեամբ, որ կը նշանակէ «Իբրեւ
կեպոն համարելով այն տեղը»։ — Գ. ԼԷ.
«Դի ցուրա յերկիր բնկենուին, ոչ կարելով
նոցա յերեւանց ճակատն մտանել», որ է
«Գետին կը ձգէին (զանոնք) ցուրա գիակ
(բարձուցած, սպաննած), որով չէին կրնար
իրենց բանակը մտնել (հասնիլ, ապաւինիլ),
եւ կամ, զեւ իրենց բանակը չի մտած» եւ այլն.
Թարգմանուր է, «Նոցա ցուրտ գիակները
գետին էին զլորում, որովհետեւ նոցա չէին
կարողանում իրանց բանակը մտնել»։ Ա-

սոնց նման գիտելու արժանի ուրիշ մանր բաներ կան, զորս զանց կ'ընենք, մեր նպատակն ոչ քննադատել է ոչ այլ աշխատութեան արժէքը ազատացնել ըլլալով, այլ մանաւանդ թէ բարձրացնել զայն, մտածելով խորեմացւոյ ոճոյն մթութիւնը իւր համոռոտութեան մէջ, և թէ ո՛րքան խնդրոց առարկայ եղած է, մանաւանդ վերջին տարիներու մէջ։ Անգնահատելի է յիշուի այսու Գեր. իս. Ստեփանէի մեր գրականութեան մատուցած ծառայութիւնն, և շնորհաւորելով իրեն՝ ունեցած յաջողութեան համար, կը մաղթենք նոյնը իւր ապագայ աշխատութեանց համար եւս։

ԲԻԻԹԱՆԱԾԻ

4. Դիցաբանութիւն կամ ուսումն դիւցաւորոն Բաւատալեաց, ի պէտս ազգային վարժարանաց. Կ. Պոլիս. տպ. Սարգեան (Պաղտատեան), 1898. — Դրեք Բարունակ Բարսեղեան. ֆարքի տետրակ մ'է՛ ձեռքս հասնուն, ութամայ փոքրագիր, ընդ ամէն 104 էջեր, որք կը բովանդակեն մեծամեծ ոչընչութիւններ. խօսքս ծուռ չհասկըցուն, բնի կ'ուզեմ՝ այնպիսի իրեր՝ որ ապրած են, գործած են ոչ թէ իրօք՝ այլ մարդկային գաղափարականին մէջ, վասն զի այդպիսիք և զած են՝ այն աստուածներն՝ ու գիւցազունք որոց վրայօք կը խօսի գասագիրքս։

Ճակատը կը կրէ հեղինակէն ստորագրուած վերտառական ձօն մի առ Արհի. Գլուխ ուխտի ու Ղազարու. բարբարաբալ սանէ մի՛ երախտագիտութիւն բուրդ ծաղիկ մ'է՛ առ բաւորորոշն։

Յատկաբանի տեղ՝ պատշաճապէս եօթն տողեան յրկուս խօսքի մէջ կը յայտնէ զրոյն, որ հետեւեր է շատ իսկ ծերացած դիցաւորներուն։

1. Հեղինակը կ'աւարտի միշտ չ'աստուածներ ըսել. այս, չ'աստուած բանաւոր է, բայց չ'աստուածներ՝ չ'ափազանց խղճմտութիւն է, քանի որ յոգնակի կոչումն բաւական է արգէն ձրւարտին և արդ խորութիւնն իմացընելու։ Աւելցնենք նաեւ՝ որ չ'աստուածներ հարկ չկայ այդպէս մակակէտով գրել, որ ժամանակին սխալ լուրութեանց մին է։

բանաբան Լամէ Ֆլորի գաղղիացւոյն. և փափաք կը յայտնէ որ աւելորդ աշխատութիւն մ'ըրած է չիւնի, զայն ի լոյս ընծայելով յօգուտ դարոցաց. — Ո՛ր և իցէ զիբք աւելորդ չէ՛ եթէ իր պարունակութեամբ հասնի յառաջեկեալ նպատակին. — Արդեօք նոյնն յաջողէր է Բ. Բարսեղեանի. — Ինչ կ'եւրեւի թէ ոչ ըստ ամենայնի։

Յօգուտ դարոցաց շինուած է Դիցաւորներու, և որ պիտի պարզէ աշակերտաց հին և նոր գրուածոց մէջ շատ անգամ հանգիւսած առասպելական ակնարկութիւնները, կամ թէ բնեմ, պիտի ուսուցանէ Հնդկաց, Եգիպտացոց, Յունաց և Հռովմայեցոց, Պարսից և Հայոց աստուածներուն գիտութիւնը։ Այսպիսի ազգաց անունները կրող զանգուածին պարունակութեան եթէ նայիմ, կարծեմ՝ շատ իրաւամբ պիտի կարենամ մեր Տիգրան Բէ. նմանողութեամբ ըսել. «Եթէ այս դիցաբանութեան մէջ յիշուած աստուածոց անուններն ու գործերն՝ իբր աստուածոց բանակը կը ներկայացընեն՝ քիչ են, իսկ եթէ անոնց բանակէն իբր պատգամաւորութիւն մի՛ շատ են»։

Առասպելաց պատմութիւնը աւանդուած են բոլոր բաւականին պարզ լեզուով, սահուն ոճով և կարեւոր համառօտ խորհրդածութեանց հետ նաեւ զբօսեցուցիչ եղանակով. բայց դասաւանդութեանց մէջ չկայ այն տրամաբանական կարգն՝ յորում զուր ցատկէ հին աստուածաբանութեան փիլիսոփայութիւնն, չկայ այն կարեւոր որոշումն՝ որ սահման դնէր հասարակ ուսման բարբառնաց և գիտնական անձանց աւանդութիւններուն։ Հուսկ ուրեմն շատ փափաքելի էր տեսնել նաեւ վերջը դրուած ցանկ մի աստուածներուն անունաց, որով կարելի լինէր շուտով անոնց իւրաքանչիւրին վրայ եղած տեղեկութեանց էջերը գտնել։

